

Specifika humanitních oborů – věda druhé kategorie?

Helena Ulbrechtová, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i

Upravená verze ústní přednášky ze dne 19. 12. 2013

Můj příspěvek chce hlavně poukázat na určité problémové okruhy související s pozicí humanitních věd v Evropě a v ČR. Nejedná se z mé strany o zájem krátkodobý, který by souvisel jen účelově s mým současným působením v pracovní skupině Vědecké rady AV ČR pro hodnocení; naopak: vztahu humanitních a přírodních/technických věd si všímám po celou dobu svého zhruba patnáctiletého působení v této instituci a na akademické scéně obecně.

1. Humanities kontra scienties

Úvodem bych chtěla připomenout, že vzájemný vztah humanitních a přírodních (technických) věd je nelehký a jeho historie je plná nedorozumění až vzájemného odmítání. K rozdělení na „Geistes- a Naturwissenschaften“ došlo v 18. století v souvislosti s institucionalizací vědy. (Všimněme si, že tehdy ještě byly obě oblasti označovány slovem „vědy“, zatímco v dnešní anglické terminologii toto označení zůstalo pouze vědám přírodním, technickým i sociálním, zatímco humanitní vědy se v této terminologii musejí spokojit s pouhým „humanities“.) Otec tohoto dělení Wilhelm Dilthey chtěl naznačit, že i humanitní vědy mají nárok na samostatnost včetně vlastních institucí, ve skutečnosti měl jeho počin za následek dělení na vědy první a druhé kategorie. Spory o povahu a vůbec o právo humanitních věd být součástí vědecké komunity probíhají od konce 50. let 20. století. Proti humanitním vědám se v minulosti vyslovoval např. Charles Percy Snow či Paul Valéry, naopak určitou obranu humanitních věd sepsal Ilja Prigogine.¹ Nelze přehlédnout, že tyto diskuse se určitým způsobem odrážejí v evaluačních procesech vědeckých institucí.

2. Humanitní obory v ČR – problematika sebeidentifikace a sebehodnocení. Jsou jen „národním majetkem“, nebo mohou aspirovat na evropskou úroveň?

Sice nezachraňujeme lidské životy ani nezdokonalujeme a nevylepšíme technické pohodlí moderní společnosti, přesto však patří humanitní vědy pevně do vědeckého kontextu každé společnosti i do kontextu mezinárodního. Velmi mylný a s fatálními důsledky je názor, že humanitní vědy se vztahují pouze ke kultuře či dějinám vlastního národa a nemají nic společného s vědou, natož vědou mezinárodní. Kdybychom tento názor brali do důsledku, pak by v každé zemi existovaly humanitní vědy jako uzavřený okruh, a my bychom nemuseli studovat například germanistiku, a Němci by nemuseli studovat bohemistiku či dějiny střední Evropy. Sotva kdo by pochopil filosofii a nebylo by potřeba studia světových dějin atd. V ČR se představitelé humanitních věd i institucí velmi často pasují do role těch, kteří nejsou schopni obstát v mezinárodní (evropské) konkurenci – a vlastně ani nechtějí.

Často zapomínáme, že v Evropě existuje velmi solidní výzkum středo- a východoevropské historie, která ostatně byla třeba již v 70. letech 20. století v západním Německu v mnohém

---

¹ Vztah humanitních a přírodních/technických věd je předmětem výzkumu současné německé literární a kulturní vědy, která se snaží postihnout jejich vzájemnou reflexi v moderní literatuře a kultuře. Více k tomuto problému viz např. Macho, T. – Wunschel, A.: Science & Fiction. Über Gedankenexperimente in Wissenschaft, Philosophie und Literatur. Frankfurt/M., 2004.

ohledu před historií naší, která byla ovládána politickou ideologií.² I česká literatura a český jazyk má velmi solidní zastoupení, vznikají některá díla, která u nás šanci vzniknout nemají (např. práce k překladům české Bible 21. století,³ či komentovaná edice Vladimíra Holana⁴ atd.). Velkou část těchto prací však čeští odborníci ignorují a dokonce nevěří, že se k těmto problémům dokáže německý odborník vyjádřit (s argumentem „když to nezajímá nás, jak to může zajímat Němce“ či „to je naše literatura a tu cizinec nedokáže pochopit“). Jsou samozřejmě výjimky (a všem svým kolegům, kteří tyto výjimky dělají, se omlouvám), ale ty se zakládají spíše na osobních kontaktech či možnostech jednotlivců; koncept „internacionalizace“ humanitních věd však chybí. České humanitní vědy by se pak měly snažit více se zviditelnit (neříkám prosadit) v německojazyčných zemích – ty jsou nám svou tradicí a kulturou nejbližší a ty jsou současnou špičkou v evropském humanitním výzkumu.

Proto humanitní vědy mohou a dokonce musí být hodnoceny mezinárodními odborníky z oboru (tedy těmi, jež dozajista ovládají češtinu, ale i ostatní slovanské jazyky), kteří posoudí, do jaké míry jsou naše výstupy kompatibilní s evropským kontextem. Na naši (a to platí o každé jiné kultuře) kulturu a literaturu se tyto odborníci dívají objektivními očima a nechtějí v ní hledat jen pozitiva – proto, že je „naše“. A pokud si přiznáme, že naše literatura a kultura je z velké části receptivní, že vznikala a vyvíjela se z velké části na evropských a převážně německých vzorech, pak jsme udělali první krok na cestě vědeckému dialogu s evropskými zeměmi.

(Na tomto místě nemohu neudělat odbočku a poznamenat, že neochota komunikovat s evropským vědeckým prostředím není vždy vlastní jen humanitním vědám: před několika lety měl přijet do ČR náš známý, vynikající odborník v oboru fonetiky a foniatrie – lingvista a profesor klinické medicíny, který chtěl pronést přednášku v některé z relevantních vědeckých institucí. Snažila jsem se zprostředkovat mu tuto možnost na jedné z lékařských univerzitních klinik UK. Přednostka foniatrického oddělení mi však sdělila, že kolegově jméno zná ze zahraničních prestižních časopisů, avšak že oni sami pěstují regionální vědu a účastníky z ciziny na konferenci nezvou.)

3. Z tohoto postoje (tedy z klasifikace humanitních věd jako čistě „národních“ disciplín) plynuly některé systémové chyby při minulém hodnocení, z nichž chci mluvit **o rozdělení ústavů či týmů na typ I (mezinárodní) a na typ II (národní identita).**

To vycházelo ze zavádějící definice humanitních pracovišť jako „sběratelů dat národní paměti“, jež není potřeba poměřovat publikačními parametry.

Tedy týmy a ústavy typu II nebyly hodnoceny podle publikací či zahraniční spolupráce, ale podle toho, zda mají databáze „národních“ dat, zda odpovídají parametrům tzv. národní identity (i o tomto termínu by se dalo v kontextu mezinárodních kulturních věd úspěšně polemizovat, avšak to není cílem tohoto příspěvku). Domnívám se, že při výběru tohoto hlediska musel hrát roli jednak strach některých samotných humanitních vědců před konkurencí z dalších dvou

---

² Např. striktní požadavek Ferdinanda Seibta pro uplatnění komparativního metodologického hlediska při výzkumu středoevropských dějin (Böhmische Geschichte im europäischen Vergleich, in: Bohemia – Jahrbuch des Collegium Carolinum, 15, 1974, s. 30-50, Festschrift für Herbert Sturm).

³ Adler, B.: Die Übersetzung Bible, překlad 21. století. Eine neue tschechische Bibel im Kontext der Geschichte der tschechischen Bibelübersetzungen. München – Berlin 2013.

⁴ Holan, V.: Gesammelte Werke in deutscher und tschechischer Sprache in 14 Bänden. Heidelberg 2009- Hrg. von Urs Heftrich und Michael Špirit. Zweisprachige kommentierte Werkausgabe. Tento dlouhodobý projekt je realizován Institutem slavistiky na univerzitě v Heidelbergu. Doposud vyšly čtyři z celkových 14 plánovaných svazků.

oblastí, a zároveň naprostá neznalost oborových specifíků humanitních oborů, podle kterých ve výsledku mezinárodní hodnotitelé jejich práci posuzují. Naprostým paradoxem podle mne byla možnost i v kategorii II získat hodnocení typu „vynikající či uspokojivý v evropském měřítku“ – a to bez zhodnocení publikační činnosti, na kterou bylo vymezeno asi 5 bodů. Navíc v dalších fázích hodnocení, tedy při přerozdělování financí, nebyl rozdíl mezi pracovišti I a II brán v potaz.

Ve výsledku by takové hodnocení, kdyby bylo skutečně a důsledně podle těchto kritérií realizováno, vedlo k likvidaci těch oborů, které nepěstují disciplíny „čistě národní“, a to nemluvíme o aspektu přehlížení jejich vědeckého potenciálu.

A mimochodem - většina ústavů, která své týmy do kategorie II zařadila, dopadla nakonec v hodnocení hůře než ty ústavy, které se přihlásily do kategorie mezinárodní.

Z mého pohledu by postačovalo, kdyby si v roce 2010 humanitní vědy a jejich představitelé v AV ČR prosadili požadavek hodnocení, které odpovídá specifíkům jednotlivých oborů a hodnotí se přísně mezinárodně, avšak podle oborových zvyklostí. Je jasné, že historik nebo lingvista nebude hodnotit dle impaktfaktoru, který sám nemá, nebo podle „prestíže“ časopisu, nýbrž podle obsahu hodnocených děl, který musí srovnat s evropským standardem. A ukázalo se, že právě zahraniční hodnotitelé byli často mnohem objektivnější než hodnotitelé čeští.

4. Jistě i proto hraje při přípravě aktuálního hodnocení roli **snaha tuto chybu odstranit a vyrovnat status humanitních věd s přírodovědeckými a technickými.**

To ovšem přináší nové problémy k řešení, na druhé straně jsou nyní všechny tři oblasti brány rovnocenně a pro každou z nich bude při hodnocení, případně při aspektu bibliometrie, brán ohled na jejich oborová specifika. Problémy jsou v této fázi spíše technicko-organizačního rázu, byla to příprava rozdělení oborů pro panelové hodnocení v první fázi a podklady pro přípravu bibliometrické analýzy, u níž se nakonec i v dvou ostatních oblastech ukázalo, že není samospatitelná a že nemůže být hlavním měřítkem kvality posuzovaných textů, resp. že musí být pro každou oblast připravena podle jiných kritérií. Velmi podnětné a produktivní byly diskuse mezi zástupci jednotlivých oblastí, které se týkaly právě oborových specifíků.

5. Oborové členění

Oborové členění do panelů dle OECD je představeno v prezentaci prof. Musilové. Na tomto místě jen připomínám, že ve všech oblastech nebudou otevřeny panely všechny a že se některé ústavy OV I a II musejí „podřídít“ jiné, „širší“ struktuře, než té vlastního pracoviště. V oblasti sociálních a humanitních věd to bude jednodušší, vzhledem k menšímu počtu subpanelů i ústavů (celkem je jich 15, vědeckých pracovníků 672 a týmů 77⁵) bude v některých oborech rozřazení velmi jednoduché. Naopak již nyní se ukazuje, že např. sociální vědy budou potřebovat stávající OECD strukturu poněkud upravit.

Pro srovnání: přírodní vědy mají k dispozici 85 oborových subpanelů, technické 28, medicína 59, sociální vědy 20 a humanitní vědy rovněž 20. I zde budou některé subpanely zastoupeny četněji – např. subpanel historie bude muset pojmout téměř všechny týmy ze tří ústavů, subpanel archeologie týmy ze dvou ústavů, zatímco v sociálních vědách se do subpanelu právo či politologie bude hlásit podstatně méně týmů o méně zaměstnancích. Zde tedy ve výsledku budou subpanely často „kopírovat“ složení celých ústavů.

---

⁵ Počty zaměstnanců a týmů jsou převzaty z podkladů pro hodnocení za období 2005-2009.

6. Hlavní hodnocené výstupy v humanitních vědách, specifika výzkumu, tým versus jednotlivec.

Zatímco v technických a přírodovědných oborech je hlavním týmový výzkum a publikace ve vědeckých časopisech, je hlavním a nejdůležitějším výstupem v humanitních vědách monografie – tedy kniha (autorská, kolektivní či kritická edice). To bude i nejdůležitější hodnocený výstup. Pro zajímavost: kvalitní autorská monografie přinášející nové poznatky v oboru vzniká v průměru celých pět let! Většina výstupů je autorských, a to se týká i studií. Studie jsou publikovány v časopisech – a zde není možno vždy jednoznačně určit, který časopis je tzv. kvalitní a který nikoli. Existují sice seznamy středo- a západoevropských vědeckých časopisů (tzv. databáze ERIH), pro české prostředí spravuje RVVI Seznam vědeckých recenzovaných neimpaktovaných periodik, která jsou RIVem považována za „bodované“ výstupy. Nicméně existují i kvalitní oborové časopisy např. v jižní či východní Evropě, které v těchto seznamech nejsou. Neznamena to ovšem, že by publikace v nich musela být a priori méně hodnotná. Velkou část českých mezinárodních časopisů vydávají ústavy AV ČR, a tyto časopisy nejsou vždy jen v češtině. Platí pro ně přísné redakční zásady a studie procházejí recenzním řízením, většinou u zahraničních kolegů. Rovněž jejich redakce jsou mezinárodní. Velká část těchto časopisů je indexována v databázi Scopus, některé z nich i na WoS. K většině z nich existuje i placený přístup přes on-line knihovnu C:E.E.O.L. se sídlem ve Frankfurtu nad Mohanem. Vydávání těchto periodik, jež je v humanitních vědách spojeno s náročnou odbornou redakční prací, by mělo být alespoň z mého pohledu jedním z kritérií hodnocení druhé fáze s přihlédnutím k tomu, do jaké míry v těchto časopisech publikují zahraniční badatelé a v jaké míře jsou tedy tyto časopisy otevřeny evropské vědecké komunitě.

Humanitní studie si vyžadují více času, humanitní vědec by měl být poučen i v ostatních humanitních disciplínách, protože zde je často mnoho širších souvislostí – a na druhé straně není jedna metoda, není jedna škola, není jedno téma, na kterém by pracovali všichni např. v Evropě. Spíše můžeme hovořit o aktuálních trendech, k nimž se ale nemusí hlásit všichni. Humanitní vědy jako celek jsou tedy spíše otevřené, a proto nemůže být docíleno nikdy indexu citovanosti, je možno se k určitým tématům vrátit i po letech a zpracovat je v kontextu nového poznání či nových metod. Pokud je nějaké téma zpracováváno jen třeba několika lidmi v Evropě, neznamená to, že je horší; naopak. Vědecká kniha by vždy měla ukazovat, na čem staví, jakou metodu či školu si vybrala a co nového v dané oblasti přináší.

Týmy samozřejmě existují, ale i v nich bádají spíše jednotlivci nad svými tématy, která jsou pak spojována do celku, nebo spíše do mozaiky. Často spolupracujeme – bez báze financovaného projektu – se zahraničními kolegy, kteří nám do našich knih, jejichž koncepci určíme my, přispějí studií. Kolik dobrých jmen se podaří přitáhnout, o to je kniha více ceněna.

7. Je možno aplikovat pro hodnocení bibliometrii a jakou má mít podobu?

Omezím se na pojem citací.

- V humanitních vědách existují, ale nejsou ukazatelem kvality publikace. Dokumentují spíše zapojení výstupu do domácího i mezinárodního kontextu.
- Nelze vytvořit index citovanosti – obory jsou příliš malé.
- Dělíme je na recenze (pro kolektivní i autorské monografie a odborné knihy jako edice, souhrnná vydání dosud nepublikovaných dokumentů atp.) a na citaci – tedy přesný bibliografický odkaz k vědeckému dílu citovaného. Knižní výstupy mohou mít jak recenzi, tak i citaci, výstupy v podobě studií ve vědeckých časopisech či kapitol v knihách a sbornících mohou mít pouze citaci.

- Obecně je recenze na knižní dílo, zvláště, je-li publikována v kvalitním domácích či zahraničním vědeckém časopise, ceněna výše, nežli citace.
- Seznam citací je podmínkou habilitačních a profesorských řízení.
- Způsob sběru: Provádí se ručně a je výlučně výsledkem vlastních rešerší či laskavého sdělení recenzenta/citujícího. Z tohoto důvodu nelze všechny ohlasy postihnout a zaznamenat.
- Kromě seznamů mají autoři zpravidla i kopii dané recenze/ohlasu s přesným bibliografickým údajem.
- Citace není zmínka autorova jména kdekoli v tisku bez uvedení konkrétního bibliografického údaje.

Ačkoli se v současné době zdá, že pro humanitní vědy bude podmínka citací z hodnocení vypuštěna (patrně z důvodů náročné technické proveditelnosti), já osobně se domnívám, že by do profilů hodnocených zaměstnanců či týmů zařazeny být měly. Představovaly by doplňující „bonusovou“ informaci pro hodnotitele (ostatně i v dalších dvou oblastech nebude bibliometrie hlavním a jediným kritériem pro hodnotitele, i zde bude mít charakter spíše doplňkové informace). Počet či typ ohlasů by mohl ve druhé fázi být i vodítkem pro podíl jednotlivých týmů a ústavů v národním i mezinárodním badatelském kontextu. Co by k tomu bylo zapotřebí:

- Protože nemusejí být všemi zaměstnanci shromažďovány systematicky, bylo by žádoucí zavedení centralizované evidence na úrovních ústavních knihoven a dále v ASEPu. V knihovnách by měl být uložen fyzický exemplář citace či recenze.

7. Existují parametry pro posouzení vědeckosti publikace? Příklad RIVu a Tomáše Halíka

Tato otázka samozřejmě souvisí s tím, je-li beze zbytku možné zcela objektivní hodnocení. Myslím, že i kolegové z ostatních oblastí zjišťují, že hodnocení postavené jen na součtu dat, kvantifikátorů atp. není samospasitelné a asi ani zcela objektivní.

Systém RIV hodnotí vědeckost publikace (typ odborná kniha) podle těchto parametrů: více než 50 tištěných stran, dva posuzovatelé mimo domovskou instituci, seznam literatury, odkazy na literaturu v textu, eventuálně poznámkový aparát atd. To jsou formální parametry, které dozajista na vědeckost publikace nepoukazují, ty obsahové („přesně vymezený problém určitého vědního oboru, formulace identifikovatelné a vědecky uznávané metodologie ... a/nebo formulace nové metodologie opírající se o dosavadní teoretická bádání v dané oblasti...“) však ve skutečnosti RIV (či zaměstnanci-úředníci, kteří provádějí kontrolu zapsaných publikací) neprověřuje. Za odbornou knihu není považována kniha popularizační – to by bylo v pořádku, kdybychom ovšem doopravdy přesně věděli, kde končí věda a kde začíná popularizace. Ve skutečnosti to vždy takto jednoduché není.

Že je systém RIVu doslova zneužíván při rozdělování financí institucím tzv. kafemlejnkem (a RIVovské body jsou doslova postrachem většiny kolegů z vysokých škol), jistě nemusím opakovat. Vedle toho, nač jsme si už bohužel zvykli – věčnému boji s větrnými mlýny kafemlejnku – jsme se v nedávném případě vyškrtnutí či přinejmenším snahy o vyškrtnutí některých knih Tomáše Halíka z RIVu přiblížili k autoritativnímu zasahování do vědy ze strany politiky.

Nebudu zde rozebírat motiv a mechanismus pohybu, který kauzu uvedl do chodu (o čemž mám ostatně jen kusé informace z médií). Zkrátka některé knihy Tomáše Halíka byly označeny jako nevědecké. Avšak co přesně k tomu vedlo, jsme se nedozvěděli. Patrně chyběli recenzenti či soupis pramenů. Tyto knihy „na indexu“ však asi sotva byly srovnávány s jinými odbornými

knihami, které se po formální a snad i obsahové stránce mohly Halíkovým blížit, avšak v RIVu zůstaly...

Neznám všechny Halíkovy knihy, jistě z nich opravdu leckterá může dostat označení „popularizační“, nicméně musíme si položit otázku, zda a do jaké míry problémy v nich zpracovávané mohou sloužit jako podklad pro další využití v literatuře odborné a zda tento styl, vlastní Halíkovým knihám, není v jiných zemích jako „vědecký“ hodnocen. Kvůli této kauze jsem sáhla po jeho knize v německém překladu „Nachtgedanken eines Beichtvaters“ (Freiburg 2012), a mohu konstatovat, že je to úplně stejný typ odborné literatury včetně určité volnosti stylu i neodkazování přímo na strany v citovaných dílech, jakým píše Umberto Eco, J. C. Carrière, J. Delumeau, částečně i M. Foucault. Tito autoři jsou přitom dnes světovými kulturology, filosofovy i literárními vědci citováni a jejich knihy jsou považovány za „vědecké“. „Zpovědníkovy noční úvahy“ mi svým stylem i probíranou filosofickou a teologickou problematikou připomněly knihu „Das Ende der Zeiten“ (U. Eco – S.-J. Gould, J.-C. Carrière – J. Delumeau, Köln 1999), která přináší formou rozhovorů s výše jmenovanými filosofy jejich názory na milénium, na podstatu času a na konec vnímání jeho linearitu. Je to částečně (!) popularizující shrnutí jejich myšlenek a je podáno tak, aby mu porozuměli nejen vědci. Věta J. Delumeaua „Das alte Paar hat sich getrennt“ (metafora času a prostoru v literárním díle) se stala asi nejcitovanější větou literárněvědných studií věnovaných časoprostoru.

Následný požadavek, aby Univerzita Karlova vrátila 600 000 Kč, které údajně získala přepočtem z bodů, které knihy nasbíraly, jasně svědčí o tom, že kafemlejek a potažmo RIV (a vůbec veškeré kvantifikační hodnocení), může být zneužito zájmovými skupinami z důvodů ekonomických i politických. A toto nebezpečí číhá na humanitní vědy možná více, než na ty ostatní (tam dochází spíše ke sporům a bojům na úrovni peněz na aplikovaný výzkum).

Omlouvám se všem, kteří v mém příspěvku našli něco jiného, než v něm původně hledali a stejně tak za striktnost a přímot některých formulací. Šlo mi především o popsání a shrnutí principů, jak humanitní vědy v ČR fungují a na co je tedy třeba brát ohled při jejich hodnocení.